

Милан ШЋЕКИЋ*

НЕКИ ИЗВЈЕШТАЈИ О ОСМАНСКИМ НАСИЉИМА У ПРЕКОГРАНИЧНИМ КРАЈЕВИМА УОЧИ БАЛКАНСКИХ РАТОВА (1908–1912)

Апстракт: У раду су приказани извјештаји о османским насиљима у периоду 1908–1912. године, које су сачиниле црногорске пограничне власти, учитељи са службом у прекограничним крајевима и тамошње становништво.

Кључне ријечи: извјештаји, османска насиља, Османско царство, Црна Гора, пограничне власти, прекогранични крајеви, прекогранично становништво

Положај нетурских народа Османског царства почетком XX вијека није се битније поправио у односу на пређашње стање, због чега је често долазило до устанничких активности. Османске власти су без већих тешкоћа успијевале угушити сваку од тих буна, али не и незадовољство тамошњег становништва, које је с нестрпљењем очекивало час када ће коначно издахнути „болесник с Босфора”. Док тај дан не осване, били су осуђени да трпе. Такво стање настојале су максимално валоризовати за своје циљеве балканске државе, које су имале амбиције да се прошире на рачун сусједне Царевине. Таква је била, између осталих, и Црна Гора, која је помно пратила прилике у прекограничним османским подручјима, нарочито у сјеверној Албанији, Новопазарском санцаку и Метохији.

Извјештаји о тешком положају становништва поменутих подручја готово свакодневно су стизали на Цетиње, будући да су тамошње власти биле животно заинтересоване да прошире постоје-

---

* Мр Милан Шћекић, Бар

ће границе на рачун Османског царства. Прилике у прекограничним крајевима гарантовале су им да тај дан није далеко.

Након што су османске власти од октобра 1906. године почеле на простору Доњих Васојевића примјењивати „нове мјере притиска на српски живаљ”, забрањујући им да носе црногорске капе¹, од почетка 1908. године у Плавско-гусињској и Беранској нахији почињу практиковати малтретирање и хапшење становништва. О томе је надлежне на Цетињу обавијештавао политичко-погранични комесар из Андријевице Радомир Вешовић. У једном извјештају од 18. фебруара (стари календар) те године, Вешовић је јављао предсједнику црногорске владе Лазару Томановићу „да је низам у Горњој Ржаници... у прошлој години... био миран и по све уљудан све до некојег јесењашњег нереда”, од када је „по све дрског понашања” које манифестује на начин, што не дозвољава женама, дјеци и „никоме” ко пролази путем „да сврне ни најмање с пута”. „Шта више у ове сњегове стану на сред пртине па неће никоме да се уклоне.” Но, то није био једини гријех османске војске. Вешовић истиче да се никада раније није дешавало да је низам био „дрсак” до те мјере да „између српских кућа јуре и хватају људе”, те да ће усљед таквог понашања бити немогуће „избјећи неред”. На удару низама нашли су се и црногорски држављани „који су вазда имали право слободног пролаза путем преко Горње Ржанице за Велику било оружани било без оружја, а већ сад он низам мотри на све пролазнике”. Што се тиче других непочинстава низама према црногорским држављанима, Вешовић је истицао и то да исти „проводи собом Плављане и друге путем подно Велике Књ. земљиштем који Плављани крију”, пролазећи кроз Горњу Ржаницу, како би убили које „Полимљанина или Величанина за какву крвну освету”. Ништа боље стање није било ни у Беранској нахији, „гдје нема села из којега није по неколико људи осуђено на по неколико година” робије, а да притом нијесу ни саслушани за оно што су им османски правосудни органи стављали на душу. Међу њима су били и доњовасојевићки прваци попут Маријана Вуковића и Голуба Добрашиновића, али и неки „Боричићи с Полице и Аковићи из Луга”. За ове Аковиће Вешовић је подсјећао Томановића, да је о њиховом случају јављано на Цетиње, с обзиром на то да су „прошлог љета” уби-

¹ Др Ђоко Пејовић, *Политика Црне Горе у Зајтарју и Горњем Полимљу 1878–1912*, Титоград, 1973, 119.

јени њих деветоро „ни кривих ни дужних”, а сада су четворо њих „пресуђени на по пет година робије”. Политичко-погранични комесар из Андријевице је даље саопштавао да „Турци само чекају 1. март” када ће, након истека рока дате бесе, „покушати да их похватају”, што ће највјероватније изазвати нове метеже у овом крају.

У наставку овог извјештаја на Цетињу су имали прилике упознати се и да су Османлије установиле „један мудирлук (кап. суд) на Фемића–Крш у село Бубање”, те да су затвориле „школу на Брзаву”, као и да намјеравају „да цијели онај крај, Заостро, Бубање, Крш Фемића, све до цркве Ђурђевић Ступова” ставе под бјелопољску казу, „т. ј. да тај дио плаћа све бидате (порезе) као у бјелопољски округ”. Слична судбина имала је према османским плановима задесити и село „Полицу са Будимљом”, Дапсићима „све до Јасиковца”, који су османске власти намјеравале да „ставе под суд у Лозну да ови дио плати бидате као у рожајски округ”. „Царске власти” су имале намјеру и да „поставе још један мудирлук у Горња Села и Лубнице и да бише нашли сходно мјесто и кућу садањи кајмекам берански иде по села по нахији беранској те тражи мјесто и кућу ће ће смјестити аскере”. Након што „аскере смјесте у куће по селима”, и прође 1. март „кад истекне рок дате бесе”, очекује се да ће османске власти тражити „нове порезе (бидате)”, и да ће „да хватају осуђене особе и одузимају оружје”.

Вешовић није желио улазити у то да ли су „овакви поступци царских власти” оправдани или пак нијесу, али је зато са сигурношћу могао саопштити предсједнику црногорске владе, да су „јак огорчили народ у беранском крају; те се је народ чврсто ријешио да не дозволи подјелу нахије на округе бјелопољски, лознички и берански него оће да остану у једном округу под једним судом беранским и под вилајетом Албанијским (скадарским)”. Такође, народ Беранске нахије „неће дозволити да се толика маса људи поведе на робију, неће дозволити да им се одузима оружје, и неће да плати нове порезе доклен плати цијела Арбанија”. Ништа мање огорчење није било „због затварања школе на Брзаву, због гуркања жена, ћеце и учитеља са фамилијом као и због ђака те су их из школе разагнали”, због чега је „народ био ријешо да силом гоне одатлен заптије који су дошли да није застављено наредбом” са Цетиња, коју су народу пренијели Маријан Вуковић и Милан Цемовић. Међутим, Вешовић је упозоравао Томановића да је народ само привремено обуставио одлучну акцију, али не и одустао од те

намјере „јер се само чека” 1. март „да изађе рок беси”, и види како ће се понијети након наведеног рока османске власти. По сазнањим комесара Вешовића „Турци” се „спремају за некакав јаки отпор”, што поткрепљује тиме да ће након 1. марта у Беране стићи „три табора низама а и Шемши паша ће у те дане доћи”. За њега је Вешовић јављао на Цетиње да је приликом боравка у Беранама децембра 1907. године саопштио тамошњим властима: „Чувајте руке до 1. ог марта а тадар ћу ја доћи овђен па ћемо виђети”. Но, док не дође Шемси-паша, Османлије су се спремале „обучавањем редифа, појачавањем посаде у Беране и врбовање војника свију који су способни за војничку службу”. Према Вешовићевим информацијама османска војска није вршила припреме „само противу раје него и противу црногорске државе, јер су се ријешили на смрт на живот да бране кулу на Језерски врх те чим се могне од снијега они ће појачати стражу на Језерски врх и довести један баталион на Чакор да би боље дали отпор ако се покуша с наше стране да се кула заузме или сруши”. Због тешких прекограничних прилика Вешовић је молио Томановића „да се предузму нужне мјере”, а њему да се „дадну упутства” какве савјете да да прекограничарима. Да их не би евентуални османски напад изненадио, Вешовић је за „војничке спреме” већ обавијестио министра војног на Цетињу.²

² ДАЦГ, МИД, 1908, ф. 151, 754, Погранично-политички комесар Радомир Вешовић министру предсједнику, министру правде и заступнику министарства иностраних дјела др Лазару Томановићу, 18. фебруар / 2. март; Истог дана Вешовић је у другом извјештају јављао на Цетиње, да је „учинио састанак с царско-отоманским комесаром” 14. фебруара (ст. календар), на коме су поред тема везаних за олакшице око преласка границе за црногорске и османске држављане, разговарали и о покрајама вршеним с црногорске стране. Османски „комесар и кајмекам су се у великоме жалили” на црногорске држављане да „у великоме плијењају њихове подајнике по беранској, рожајској и бјелопољској нахији”, због чега су тражили „да се те покрађе обуставе иначе не јамче са неред на граници”. Османски комесар је тражио и да се емигрант Петар Азанац „макне с границе”, односно „искао је да се затвори”, јер је он „један од главних узрока због којих би се могао изазвати неред на граници”. Наравно да је реакција беранског комесара била оправдана, али оцјеном да би Азанац могао бити главни извор нереди на граници, чини се да су османске власти тражиле изговор за наступајуће догађаје. Уосталом, илегални преласци, крађе, отмице, убиства итд. вршени су с обије стране границе, о чему свједочи бројна грађа. У сваком случају, Црна Гора није благонаклоно гледала на преступе својих поданика, јер, да јесте, Вешовић не би тражио „упутства” од предсједника владе Лазара Томановића, на који начин да стане на крај честим крајама које су чи-

Само пар дана прије Вешовићевог извјештаја о нередовним прекограничним приликама обавјештавао је Обласну управу у Колашину племенски капетан из Велике Радуре Стаматовић. Он истиче у свом извјештају да су прекогранични Срби „у најжалоснијем стању”, а особито они у Горњој Ржаници. Стаматовић даље наводи да су „на дан 9. фебруара о. г. аскери са Арбанасима из Горње Ржанице ухватили Милутина М. Прашчевића из Ржанице и бијући су га између себе однијели у Гусиње, а из Гусиња су га зајмили (...) преко Дијела за Пећ. Срби из Горње Ржанице, махом су пребјегали у Полимљу и Велику, осим неког малог броја, који се затворио у својим каменим кућама и к себи не даду аскерима нити пак Арбанасима.” Они Ржаничани који су пребјегли на црногорско земљиште „страдају од глади, пошто им од хране аскери ништа не даду пренијети”. Исто је било и када је у питању њихова стока. Према Стаматовићевим наводима, нередовне прекограничне прилике изазвале су „бојазан у повишем и за Величане, јер немају слободног преласка и околни се Арбанаси, као и Арбанаси из Ржанице пријете пуцати на Величане и то из узрока што су разуздани и што им може бити”.³ О овом догађају писао је Цетињу 25. фебруара / 9. марта и погранични комесар Вешовић, истичући да су се Срби „препали” и „затворили” у својим кућама, те да им „аскер” не дозвољава „изнијети из своих кућа ништа а ови — Срби, да би им се осветили не даду Ржаничанима Турцима узимати сијено и друго које имају у Штит више Ржанице те су због тога многи одјавили своју стоку пут” Новшића, Плава и Пепића. Вешовић је био убијеђен да „ако овако стање потраје”, биће „рђавих догађаја и посљедица”.⁴

На тешке прилике у Доњим Васојевићима жалио се предсједнику црногорске владе и најугледнији првак тога краја Авро Цемовић. Поред жалби да османске власти желе „да овај округ израздвајају у погледу администартивне подјеле”, Цемовић је истицао и да је „власт устала противу наших школа”; да „хоће дацију да повећа-

---

њене с црногорске стране. Такође, да су црногорске власти са симпатијама гледале на Азанчев рад, не би га с границе у Андријевици Вешовић „спровео обл. Управи у Колашин само да се макне с границе” (МИД, 1908, ф. 151, 755, Вешовић Томановићу, 18. фебруар / 2. март).

³ МИД, 1908, ф. 151, 763, племенски капетан Радуре Стаматовић Обласној управи у Колашину, 14. (27) фебруар.

⁴ МИД, 1908, ф. 151, 774, Вешовић Министарству иностраних дјела, 25. фебруар / 9. март.

ју дупло и све окривљене судом на који било начин власт хоће да хвата, а таквих има око 300 лица, међу којима има главара и учитеља а скоро сви се на правди тјерају.”⁵ Тих дана је имао прилику да се пожали на понашање османских власти и надзорник прекограничних школа. Он је јављао надлежнима на Цетињу да су османске власти затвориле школу у Брзави, чији је рад помагала Црна Гора. То је била „друга школа што нам Турци затварају”, због чега су на Цетињу страховали да брзавска школа не доживи судбину школе у Прошћењу „која није отворена ево четири године.” Што се тиче учитеља брзавске школе Николе Нишавића, црногорски министар просвјете и црквених послова Јован Пламенац молио је Министарство иностраних дјела да му се нађе „учитељско мјесто бар да негдје ради”, али и да се „што прије” предузму „нежне мјере, да се школа у Брзави поново отвори”.⁶ Само дан након што је Пламенац о овоме јављао Министарству иностраних дјела, комесар Вешовић из Андријевице је јавио на Цетиње, да су османске власти 28. фебруара (ст. календар) ухватиле „учитеља брзавске школе Николе Нишавића код своје куће и повели га у Бијело Поље”.⁷

Какве су прилике владале у том крају најбоље свједочи извјештај пограничног комесара из Жабљака Вула Кнежевића од 1. (14) марта. У њему Кнежевић наводи да је усменим путем „обавијештен из прекогранице да су турске власти и Турци посебичари забранили рад нашим црногорским учитељима у Бјелопољском казаху, у тамошњим до сад постојећим школама”. На Цетињу су дознали овим путем да у бјелопољском крају „неки башибозуци под предвођењем неког Орла Каљића (...) чине Србима насиља и отимање заточеног код Срба оружја”.⁸ Мјесец дана пошто је упутио овај извјештај, Кнежевић је писао обласном управитељу у Никшићу бригадиру Блажу Бошковићу о стању у пљеваљском крају. У ствари, Кнежевић је Бошковића упознао са садржином писма које је њему нешто раније послао учитељ и помоћник надзорника прекограничних школа Љубомир Зечевић. Овај просвјетни радник из села

⁵ МИД, 1908, ф. 151, 789, Авро Цемовић Томановићу, 13. (26) фебруар.

⁶ МИД, 1908, ф. 151/а, 874, министар просвјете и црквених послова Јован Пламенац Министарству иностраних дјела, 29. фебруар/13. март.

⁷ МИД, 1908, ф. 151/а, 876, Вешовић министру иностраних дјела, 1. (14) март.

⁸ МИД, 1908, ф. 151/а, 920, погранични комесар Вуле Кнежевић Томановићу, 1. (14) март.

Бобова јављао је комесару Кнежевићу о биједном и тешком стању „што трпи јадни и тужни Србин у овим злијем крајевима”. Такво стање, наравно, „није од скоро, већ има толико стотина година”, да такве прилике српско становништво „енергично” трпи, „живјећи у нади да ће доћи вријеме, кад ће једног дана у слози и братској љубави Црна Гора и Србија, сјетити се јадног и потлаченог Србина и избавити га од тешких сужањаства и клетог турског јарма”. Но, „велики турски зулуми, гладна година али и лоши односи између Цетиња и Београда изазвани „бомбашком афером” учинили су, „да је овамошњи тужни народ српски клонуо духом и тијелом, и да је већ омрзнуо што је Србин”. Према суду учитеља Зечевића, томе је доприносило дјеловање аустроугарских и српских агената који су крстарили по пљеваљском крају, гдје су ширили пропаганду на штету Црне Горе.⁹ Иако није спорно дјеловање српских агената у овом крају, пропаганда о којој је говорио учитељ Зечевић дјело је аустроугарске агентуре.¹⁰ И сам Зечевић када обавијештава Цетиње о наводном дјеловању српских агената у овом крају, који су спаљивали црногорске уџбенике као јеретичке, каже да су то „тобож” србијански агитатори „на просвјетном пољу”.¹¹ У сваком случају, стање у пљеваљском крају било је прилично хаотично.

О томе свједоче бројни извјештаји комесара Кнежевића, који је са Жабљака информисао надлежне на Цетињу о сваком покрету у сусједном Царству. Тако је јављао, да је пребјегло у Црну Гору 17. априла (ст. календар) „преко Тепаца 4 српске фамилије под изговором да бјеже од, неправике од стране турских власти и глади која је у пљеваљском пашалуку завладала”. Кнежевић је даље јављао, да су сви изгледи „да ће се бјегство српских фамилија умножити из Турске у нашу границу”, те „да ће турска власт предузети спречавање бјегства”, што може изазвати „хрђаве посљедице”. Како би се такав сценарио избјегао, Кнежевић је тражио од предсједника црногорске владе да му изда наређење, „да ли ће се и даље пропустати српске фамилије у нашу границу.”¹² У депеши упућеној Кне-

⁹ МИД, 1908, ф. 153, 1303, Кнежевић Обласном управитељу у Никшићу бригадиру Блажу Бошковићу, 28. март / 10. април.

¹⁰ Новица Ракочевић, *Политички односи Србије и Црне Горе 1903–1918*, Титоград, 1981, 146.

¹¹ МИД, 1908, ф. 153, 1303, Кнежевић Бошковићу, 28. март / 10. април

¹² МИД, 1908, ф. 153, 1407, Кнежевић Томановићу, 18. април / 1. мај.

жевићу Томановић је саопштио обласном управитељу на Жабљаку да савјетује „предјеглим фамилијама да се поврате својим кућама”, а да ће црногорска влада „преко Цариграда радити да се прекину зулуми који им се чине”. Од Кнежевића је тражено да прецизно информише какве зулуме трпе Срби у пљеваљском крају, али и да у случају одбијања фамилија да се поврате кућама, исте упути на „радњу пута у Братоножиће или Лијеву Ријеку преко Колашина, ће би могли наћи зараде”.¹³ Готово да Кнежевићев извјештај о преласку српских фамилија из Пљеваљског пашалука нијесу успјели ни прочитати на Цетињу, а већ су у Црну Гору „преко Тепаца из села Глибака” пристигле још три српске породице.¹⁴ Како је од Кнежевића тражено са Цетиња да дозна који су то разлози тјерали ове људе на емиграцију, он је сходно тој наредби и поступио. У извјештају упућеном предсједнику црногорске владе 21. априла / 4. маја Кнежевић најприје наводи, да предјегли Срби не желе да се враћају кућама „под изговором да се не смију повратити, нити имају на чему”. Према његовим сазнањима, они који су „убјежали” у црногорску границу, и они који тек „намјеравају убјежати то су они који су на турским агалуцима под наполицу радили”, али „њихове аге и трговци усљед глади која код њих влада недаду им сјеме ни прехрану за фамилију”. Но, то није био крај њиховим мукама, с обзиром на то да су се османске власти понашале као да су прилике биле најнормалније могуће, због чега су тражиле исплату „превеликог харача које Турци узимају на србску мушку главу од рођења до смрти по 13 круна”, а које народ није могао платити јер „зараде никакве у Турској немају”. Османске власти нијесу због тога биле претјерано узрујане, саопштавајући им да им не могу никако помоћи, што значи да им ни на крај памети није било да пролонгирају исплату државних дажбина. Ништа потресеније нијесу биле што је због тога могло доћи до исељења њихових поданика, поручивши им да могу да се „селе куд хоће”. Но, погрешно би било извући закључак да су османске власти биле потпуно индиферентне када су у питању Срби и њихове обавезе према османској државној благајни, јер је комесар Кнежевић дознао „да по неког туку под батине”, због тога што немају да плате дажбине, али и да су се „башибозучке крађе и насиља премножила”. Имајући то у виду, као и

¹³ МИД, 1908, ф. 153, 1408, Томановић Кнежевићу, нема датума.

¹⁴ МИД, 1908, ф. 153, 1415, Кнежевић Томановићу, 19. април / 2. мај.

да је османска власт „секвестирала ... 3 товара пртљага пребјеглим фамилијама на Ограђеницу”, Кнежевић је извео закључак „да Турци ни мало не штеде истријебити србски народ из пљеваљског пашалука било коим средствима”.¹⁵

Забрињавајуће вијести долазиле су на Цетиње и из Пећке нахије. Извјештавајући о стању у овом крају, комесер Вешовић из Андријевице је у свом извјештају од 4. (17) априла упућеном Цетињу јављао да се на удару османских власти нашо манастир Пећке патријаршије. Наиме, „како су тим манастиром управљали разни калуђери то су исти куповали земље за манастирске паре”, али се оне нијесу водиле на име манастира, већ на име калуђера који су ту земљу куповали. Будући да многи од тих калуђера нијесу више служили богу у том манастиру, те да су многи и помрли, „турске власти видећи да манастир има много земаља а да на њих нема тапија (сентенција)”, одлучиле су да их као калуђерске земље, а не манастирске, одузму у „корист државне касе” као земље без наследника. Како је османски суд убрзо „почео продавати неке комаде земље”, Вешовић је тражио од Министарства иностраних дјела „да изволи познатим путем заузети се и стати на пут упропашћењу тих земаља”.¹⁶ О тешком положају српске цркве у Пећкој нахији причао је за вријеме боравка у Андријевици Вешовићу и „војвода Жујо Арнаут”, чувар Патријаршије у Пећи „и њених добара”, оптуживши османске власти да „пошто пото оте све да продадну и већ су двије куће продале”.¹⁷

Због тешког стања у Османском царству били су принуђени да емигрирају у Црну Гору и „Гриничани из рожајског округа”, који су боравили у Андријевици „без нигђе ништа”. Њихово стање било је толико алармантно да је заступник комесара у Андријевици Про-

¹⁵ МИД, 1908, ф. 153, 1432, Кнежевић Томановићу, 21. април / 4. мај.

¹⁶ МИД, 1908, ф. 153, 1322, Вешовић Министарству иностраних дјела, 4. (17) април.

¹⁷ МИД, 1908, ф. 153/а, 1554, Вешовић Томановићу, 25. април / 8. мај; Вешовић се о војводи Жују Арнауту распитивао и код калуђера Патријаршије у Пећи, али и код „надзорника Цемовића са учитељством из беранског округа, који Жуја добро познају” и који су се о њему похвално изразили, због чега је тражио од Томановића да му се да пушка „Петица” јер војвода Жујо „племеном је јак, а у те крајеве још племство влада.” Тим гестом би Црна Гора могла само добити на престижу, будући да „полажемо право на тај народ”, сугерисао је комесар Вешовић (Исто).

тић јављао „да скапаше од глади”, због чега је тражио од председника црногорске владе „што скорије наређење јер они овако више не могу” дуго издржати.¹⁸

Прилике у сусједној царевини се нијесу промијениле набоље за нетурске народе ни након доласка младотурака на власт љета 1908. године, који су натјерали султана Абдул-Хамида да „обнародује Мидхат-пашин устав из 1876. године” и прокламује „начело једнаких права за све народе”.¹⁹ Проглашена је амнестија и за политичке и остале кривце, „поводом доношења новог турског устава (1908)”.²⁰ Но, колико је новим властима заиста било до права мањинских народа, свједочи у мору грађе која третира ову проблематику, и извјештај који је 12. (25) јуна 1909. године послао обласном управитељу у Андријевици Лакићу Војводићу Авро Цемовић. На састанку који су са беранским кајмекамом Нуш-бегом имали доњовасојевићки прваци, Цемовић јавља да је његова прва ријеч била „да се с капе црногорске скине име” црногорског књаза (Н. I), и замијени иницијалима „С. М.” (султан Мехмед). Што се тиче остале ношње, берански кајмекам није правио проблем. Даље им је саопштио „да се више не може путовати као до сад, ни османлијски подајници, нити, пак, црногорски, него ће бити једна капија тј. пролаз” за цијелу казу „и то са пасошима”. Берански кајмекам им је још саопштио и то да ће свака његова „наредба за непокорне” имати рок од 6 дана, „а седми се предаје кривац војном суду, па он ће био у нашој Царевини војска са њим посла има”, што у преводу значи — „он је већ пресуђен на смрт”. Цијена таквог поданика је „осамнаест пара, тј. онолико колико кошта фишек у фабрици”.²¹ Кајмекам Ахмед Нури-беј је јавио и комесару Протићу у Андријевици да „у року од петнајест дана” сви они прекограничари који носе на црногорским капама „монограм Н. I.”, исти морају замијенити иницијалима „С. М. (султан Мехмед) или са мјесецом и звијездом” (Цемовић није ништа јављао када је у питању могућност стављања мјесеца и звијезде, које је предложио кајмекам). Свако ко би се оглушио о ову на-

¹⁸ МИД, 1908, ф. 153/а, 1500, заступник комесара у Андријевици Гавро Протић Томановићу, 30. април / 13. мај.

¹⁹ Милан Шћекић, *Црногорска дипломатија у балканским рајновима*, Подгорица, 2012, 35 (магистарски рад).

²⁰ Ђ. Пејовић, *Политика Црне Горе у Зајтарју и Горњем Полимљу*, 117.

²¹ МИД, 1909, ф. 168, 872, Цемовић обласном управитељу у Андријевици Лакићу Војводићу, 12. (25) јун.

редбу ризиковао је да буде „строго кажњен”. Нове власти неће бити ништа сентименталније ни када је у питању предаја оружја, које „сваки поданик — Србин и Турчин — мора у року нећеље дана донијети и предати ућумету”.²² Иако су младотурске власти принципно најавиле да ни „Турци” неће бити поштеђени приликом купљења оружја, стање на терену то није могло често да потврди, иако не споримо да је било случајева одузимања оружја и од мухамеданског становништва. Што се тиче православног прекограничног живља, Протић је страховао да због купљења оружја може доћи до нереди, због чега је савјетовао Томановића да се преко главара народу саопшти „да све оружје које је из наше границе прекограничари на границу донесу”, те да ће им у случају потребе „исто бити на граници”.²³

Протићева предвиђања убрзо су се почела обистињавати на простору Беранске нахије. Заступник комесара у Андријевици капетан Зоњић јављао је на Цетиње 24. јула / 6. августа, да су га Авро Цемовић, Маријан Вуковић и Вукота Пантовић обавијестили писменим путем „да је на Илин дан на Буковик планину ће се народ окупио на сједницу”, изашао „један јузбаша са неколико аскера и четири заптије”. Приликом боравка на планини представници османских оружаних снага „су нашли једно чобанче турско које је носило пушку и хтјели му је отети”, али како је „овај није дао”, они се нијесу посебно трудили да му је одузму. Међутим, то није био случај када су у питању била четворица наоружаних чобана православне вјероисповјести, који су такође одбили да предају пушке. Због непослушности хришћанских чобана јузбаша је „с аскером пуцао на њих и народ се разбјежао”. Како се не би поновиле сцене од претходног дана, Османлије су „сјутри дан дигли читаву војску око 500 људи на пољичка села и катуне да траже оружје тако да су поразбијали врата на кућама и скриње”. Том приликом су код „некаквог Гарчевића Турчина” пронашли нешто оружја које су му одузели. Разочарани што у овој рацији нијесу пронашли црногорске пушке, у кући једног Докића војска је узела буре с ракијом

²² МИД, 1909, ф. 168, 894, Протић Томановићу, 17. (30) јун; Претходно је берански кајмекам упркос одлуци владе у Цариграду забрањивао „терзијама” да израђују црногорске капе (Ђ. Пејовић, *Полиџика Црне Горе у Зајтарју и Горњем Полимљу*, 119).

²³ МИД, 1909, ф. 168, 894, Протић Томановићу, 17. (30) јун.

које је попила. Тако „пјан јузбаша с аскерима кренуо” је „низ Полицу”, гдје је успут „сријо” неког Зарију Масловарића који је носио црногорску капу, због чега су га „истукли и везана га у Беране доћерали”. На удару османских власти нашла су се и тројица српских заштија „који су били на служби у Беранама”, а које су „везане послали у Пећ без икакве кривице”. На крају овог извјештаја капетан Зоњић је констатовао, да је „стање Срба у беранској нахији не може бити теже”, за шта је тамошње становништво кривило беранског кајмекама.²⁴ Овај инцидент су Цемовић, Вуковић и поп Максим Поповић представили нешто другачије обласном управитељу у Колашину него што је Зоњић обавијестио Цетиње, мада је суштина приче била иста. У свом писму од 22. јула / 4. августа они саопштавају да је на Светог Илију на „Буковик — поличку планину — била скупштина, како поличка, тако рожајска и горњо бијорска-Турска”. Они се даље жале Војводићу да османска војска јачине око 500 војника „није Турцима ништа шћела”, али су се зато устријемили на „Јевта Бирова са Маште и на сина Абдулаха Ђукића с Горажда” на које су пуцали, с обзиром на то да су одбили да предају оружје. Како су њих двојица одговорили на ватру, друге им није било него да побјегну „у гору”.²⁵

Само пар дана касније капетан Зоњић је извјестио Цетиње о састанку који су прекогранични главари имали 25. јула (ст. календар) са беранским кајмекамом. Том приликом им је кајмекам саопштио да је прошло вријеме када је османска власт у овим крајевима „била обична формалност”, односно да ће младотурска влада учинити „потребите кораке преко својих политичких органа”, како би одстранила „претензије и мешања” Црне Горе. У даљем обраћању кајмекам је упозорио доњовасојевићке главаре да се ко не усуди „ни помислити а камоли делати, на остварењу идеја црногорских и уопште оних које се односе на уједињено српство”. Такође им је саопштио да „треба да се одржи митинг противу подужећа грчких за остварење своје превласти над Критом”. Од стране доњовасојевићких главара прилику да се први обрати кајмекаму имао је учитељ Томо Јоксимовић. Он је изразио жаљење што „Срби Османли-

²⁴ МИД, 1909, ф. 169/а, 1049, заступник комесара у Андријевици капетан М. Зоњић Министарству иностраних дјела, 24. јул / 6. август.

²⁵ МИД, 1909, ф. 169/а, 1090, Цемовић, Маријан Вуковић и поп Максим Поповић обласном управитељу у Колашину Лакићу Војводићу, 22. јул / 4. август.

је грцају под теретом неправде, иако се каже да живимо у уставној земљи”, те да „се над народом врше од стране Турака терори”. Као доказ за своје тврдње, Јоксимовић је казао да су „јучер (...) пијани јузбаша жандармеријски нашав на своме раду сељака Зарију Масловарића којему се на дрољавој капици нашао траг од иницијала” (мисли на иницијале црногорског књаза Н. I, — прим. аут.), истог тукао „пушком млатимице газио ногама и на послетку тргао револвер од чега су га одвратиле присутне заптије. Пошто му је капицу под ноге згазио онда се је осврнуо на саму личност Књаза и Господара обасипајући га grubим изразима”, које је било „стидно и ужасно” цитирати. Говор учитеља Јоксимовића довео је „кајмекама у највећу љутину и гњев”, и нема сумње да би га због овог говора „подвргао суду и ухапсио да у одбрану нису устали учитељи и главари који су у блажој форми цртали неправду која се срп. народу чини”. У томе се посебно истакао Авро Цемовић, који је „кајмекама расположио” и скренуо причу „на одржање митинга”. Но, иако је Цемовић са осталим главарима успио нервозу и љутњу кајмекамову каналисати у правцу доброг расположења, капетану Зоњић у овом крају није ништа мирисало на добро. Због тога је упозоравао надлежне на Цетињу „да смо зло прошли”, а страховао је и од „врло хрђавих посљедица”.²⁶

Тих су дана биле прилично узавреле страсти и у Плавско-гусињској нахији, гдје су мјесни „Турци”, у „заједници са Арнаутима”, извршили напад на „ућумат гусињски”, изражавајући незадовољство „против устава”.²⁷ Након што су каменовали ућумет, побуњеници су камењем засули и кућу у којој је живио „бимбаша”, а потом пушчаним хицима убили „заптијског чауша”.²⁸ Само пар

²⁶ МИД, 1909, ф. 169/а, 1059, Зоњић Томановићу, 26. јул / 8. август.

²⁷ МИД, 1909, ф. 169/а, 1059, Зоњић Томановићу, 25. јул / 7. август; У наставку овог извјештаја Зоњић је јављао да побуњеници намјеравају „поћи десном страном Лима за Беране” (исто).

²⁸ МИД, 1909, ф. 169/а, 1059, Зоњић Томановићу, 27. јул / 9. август; Бимбаша је о нападу извјестио пећког мутесарифа, који је „са једним баталионом војске и су два топа” стигао у Гусиње 23. јула (ст. календар). Том приликом је османска војска убила „једног Вусањина”. Због присуства османске војске, којој је требало да дође појачање од још „два баталиона”, Шабан Бињак је отишао у Красниће, док је Асо Феровић затражио помоћ Албанаца из Гаша. Своју породицу склонио је из Плава (Исто); Спас од младотурских власти пронашао је бјекством у Црну Гору „писар ућумета гусињског Али ефендија”. (МИД, 1909, ф. 169/а, 1062, Зоњић Томановићу, 27. јул / 9. август).

дана раније (22. јула — ст. календар), по наредби плавско-гусињског првака Аса Феровића „на врата вароши Плава” убијен је Јеремија А. Раденовић.²⁹

Нереда и убистава неће недостајати ни у Беранској нахији. Наиме, 15. (28) августа „на сабору код манастира Ђурђевићких стубова”, аскер је покушао разоружати неке Дошљаке који нијесу жељели предати оружје, због „чега је произишла свађа и битка из пушака између Срба и Турака”. Истог дана када је дошло до сукоба, из Андријевице су јавили на Цетиње „да мора бит смртних случајева”.³⁰ Сјутрадан су располагали са више информација о овом инциденту, па је капетан Зоњић обавијестио министра војног бригадира Митра Мартиновића да је дознао „од Авра Цемовића и Главара да су убијена два Дошљака”, али и да се повукао аскер у Беране. Приликом одступања османски војници су са собом „повели Јована Малишића свега истучена”. С њихове стране успомену на овај сукоб понио је само један војник, који је био рањен. Обрачун између аскера и народа био је разлог да „Прво степени берански суд” изађе на „лице мјеста код цркве ће су призвали из затвора стана (црквеног) Авра и Вука” (Дабетића — прим. аут.), саопштивши им „да ће велики аскер довести у Беране”.³¹ Два дана потом, Цемовић, Вуковић и учитељ Милан Поповић боравили су у „ућумату код кајмекама” беранског. Он им је том приликом „на првом мјесту казао” да је становништво беранско проглашено асијама (одметницима), „и да је овдје ванредно стање и влада пријеки суд”. Доњовасојевићки прваци покушали су убиједити кајмекама да повуче своју одлуку јер „народ нетреба мијешати са злијема људима”, који су „и добили оно што су тражили”. Но, нијесу се могли похвалити да су успјели у свом науму, будући да се кајмекам држао „свога истурајући које какве неистине”, попут оне да је око 800 окупљених становника Беранске нахије учествовало у боју, те „да су пуцали штавише и са звонаре”.³² Окупљеног народа испред манастира сигруно није би-

²⁹ МИД, 1909, ф. 169/а, 1059; заступник комесара Војводић Томановићу, 25. јул / 7. август.

³⁰ МИД, 1909, ф. 170/а, 1231, председник Општине Андријевица капетан Милутин Радоњић министру војном бригадиру Митру Мартиновићу, 15. (28) август.

³¹ МИД, 1909, ф. 170/а, 1231, Зоњић Мартиновићу, 16. (29) август.

³² МИД, 1909, ф. 170/а, 1231, Протић Министарству иностраних дјела, 18. (31) август.

ло у занемарљивом броју, али тешко је повјеровати да осам стотина људи, подржаних ватром са звоника цркве, успије да рани само једног османског војника. За Цемовића је кајмекамова верзија сукоба била само „турска лажа којом би хтјели да упропасте овај народ”, а истина „да нико осим Дошљака није пуцао”.³³ Међутим, тешко да би се аскер повукао у моменту када је ликвидирао једине Србе који су се опирали да предају оружје. Логичније би било да су наставили са разоружавањем осталог становништва, које према Цемовићевим ријечима, није пружало отпор. Како до тога није дошло, тешко се може извести друкчији закључак осим да је оружаног отпора од стране народа било. Сукоб, по свему судећи, није попримио озбиљније размјере, јер би и број обостраних губитака морао бити знатно већи.³⁴

Десетак дана након сукоба код Ђурђевић ступова, „на позив турских власти”, по препоруци Лакића Војводића, пријавили су се суду „сви познати главари беранског округа”, осим „Авра Цемовића, Вука и Милића Дабетића и Томе Јоксимовића, кои су измакли од своих кућа и налазе се у Виницку, близу наше границе”.³⁵

³³ Исто.

³⁴ У наставку овог извјештаја Цемовић је јављао комесару Протићу да је циљ младотурских власти, да „на сваки начин (...) упропасте” доњовасојевићке главаре. Берански кајмекам није крио приступим доњовасојевићким главарима да ће их убудуће „све војнички суд позвати, испитивати и судити”. Ништа боље неће проћи ни обичан народ против кога ће бити употребљена „оружана сила”. У таквом односу се, према Цемовићу, „очито огледа политика аустријска пошто има њихових официра који су учили у Њемачкој”, а који су се у том тренутку налазили у беранском крају. Што се тиче беранског кајмекама, Цемовић је јављао да је исти Бугарин „и највећа злица”, те да му „није стало до мира (...) него до изазивања”. На становништво Доњих Васојевића османске власти гледале су „као на Црногорце”, због чега су жељеле „да повјешају и побију све главаре учитеље свештенике и још неке виђеније људе”. Како би такав сценарио издјегли, Цемовић је јављао Протићу да се исти неће одазивати на позив војног суда (исто).

³⁵ МИД, 1909, ф. 170/а, 1233, Војводић Томановићу, 25. август / 7. септембар. Истог дана када је Војводић послао овај извјештај, поменути доњовасојевићки главари су прешли на црногорску територију. Од осталих главара њима су се придружили: Вукота Пантовић, Томаш Поповић, Радоња Пешић, Богдан Обрадовић, Симо Чукић, Никола и Љубо Дабетић — синови Вуке Дабетића, Нико и Гавро Цемовић — синови Авра Цемовића, Љубо Вуковић, Илија и Микета Поповић. Укупно 16 емиграната (МИД, 1909, ф. 170/а, 1231; 44, Имена прекограничних главара који су издјегли из Беранске нахије од 25/8 ов. год., 17. (30) септембар).

Османска војска је „по села и сеоцких кућа” Беранске нахије почела вршити „преметачину”. Прве су се на удару нашле куће Авра Цемовића са његовим „друштвом”, али од њих није било ни трага ни гласа, баш као ни од њиховог оружја и писама политичке садржине. Осим што је „у манастирском стану” пронашла „три револвера и једну пушку верндлова система”, османска војска се није могла похвалити неким нарочитим резултатима ове рације. Испоставиће се да су османске власти биле знатно успјешније у лишавању слободе првака овога краја, држећи у полицијском стану у Беранама затворене: проту Максима Поповића, попа Јосифа Божовића, надзорника Милана Цемовић, учитеље Милана Поповића и Мираща Дабетића, „а остали су у притвору под војничком стражом у кафани Љуба Поповића”, такође у Беранама.³⁶ Тамо су боравили 2–3 дана, када су „проћерати у сургум (...) двадесет осам, што свештеника учитеља, главара и других сељака добрих Срба”.³⁷ Њима су се убрзо придружила четворица српских заптија: Томо Дабетић, Анто Цемовић, Ристо Пешић и Миро Добрашиновић.³⁸ Обласни управитељ у Андријевици Лакић Војводић, јавио је 10. (23) септембра Министарству иностраних дјела да је „од поуздане стране извијештен, да српски прваци из Беранског Округа, које су Турци зајмили у сургум, трпе грозне муке од насиља турскога у Сјеничком затвору, тако да су половина од њих при крају свог живота од

³⁶ МИД, 1909, ф. 170/а, 1233, Војводић Томановићу, 26. август / 8. септембар; Војводић је у овом извјештају јавио на Цетиње да је Авро Цемовић прешао на црногорску територију у Трпчу. Он је даље саопштава да је османска војска у упутила један дио својих трупа у правцу горњих села и Заостра (исто). У Горња села је дошло 25. августа (ст. календар) 450 османска војника, са задатком да „траже оружје” и да „гоне” тамошње прваке Томаша Поповића, Богдана Обрадовића и учитеља Радоњу Пешића, обавијестио је овај тројац Обласну управу у Колашину. Што се тиче ухапшених доњовасојевићких првака јавили су, да су „турске војне власти” 24. августа (ст. календар) „позвале овамошње: учитеље — све главаре — два свештеника; а то је свега двадесет људи”. Од наведеног броја „шљегло је у Беране дванајест и све су дванајест бацили у затвор под кључ”. Они даље наводе, да им „свира војна музика ево два дана водећи их кроз варош”. (МИД, 1909, ф. 170/а, 1233, Томаш Поповић, учитељ Радоња Пешић и Богдан Обрадовић Обласној управи у Колашину, 26. август / 8. септембар). У кући надзорника Цемовића пронађена су два писма „мале важности јер датирају прије устава” (МИД, 1909, ф. 170/а, 1233, Војводић Томановићу, 26. август / 8. септембар).

³⁷ МИД, 1909, ф. 170/а, 1233, Цемовић Томановићу, 29. август / 11. септембар.

³⁸ МИД, 1909, ф. 170/а, 1231, Протић Томановићу, 4. (17) септембар.

удараца што су им Турци у путу наносили кундацима од пушака, тако да је поп Максим можда и до сад умро а остали, (...) не могу ни пет дана у таквим нуждама опстати, јер се са њима ужасно поступа”. Овакво насиље се, према Војводићу, „не памти од Косова”, а „допринијели” су му и „неки Срби — издајници — као што је Величко Недић са његовим рођаком Попом Новом из Пешаца а раде и два брата Милован и Милоња Мићовићи с Буча”. Како би се прекинуле патње тамошњег становништва, Војводић је молио Министарство иностраних дјела да се заузме „за најенергичнију акцију на надлежном мјесту”.³⁹ На Цетињу очито нијесу сједили скрштених руку, јер се убрзо „пронио (...) глас да су сургунисати Васојевићи из прекогранице пушћени”, о чему је комесар Протић извјестио 21. септембра / 4. октобра председника владе Томановића.⁴⁰

Нереда није фалило тих дана ни у затарским селима, о чему је комесар Кнежевић са Жабљака извјестио председника црногорске владе 7. (20) септембра. Он је саопштио том приликом да су „турске чете” ометале „слободно кретање народа”, а „једна чета” је „напала ноћу на куће Човића у Стожеру”, с намјером „да кога убију или кућу запале”. Како је том приликом дошло до размјене ватре између нападача и нападнутих, овај сукоб се завршио „без штете”. Те среће нијесу били „два главнија Срба из Барица”, Мићо Жујовић „и један Ђорић”, над којима „су извршили убиство турска породица Каљићи”. По свему судећи, то неће бити крај мукама хришћанског прекограничног становништва, јер ће се, према сазнањима комесара Кнежевића, с јесени те године појавити „башибозучке чете у Ђјелополском пашалуку”.⁴¹ На њих се није много чекало, пошто је Кнежевић већ 19. октобра / 1. новембра јављао у Цетињу, да се у околини поменутог пашалука дешавају „велике крађе”, отимачина стоке и „харање кућа”, због којих се „тамошње србско становништво” узалудно жалило властима, код којих није постојала воља да спријече „арнаутске крађе и насиља”. Такође, Кнежевић је јављао и да мухамеданске породице које су се исељавале из Босне, „турска власт насељава на комуне и оне чиплијуке са којих су Срби дижени по Новопазарском санџаку”, због чега су „понајвише”

³⁹ МИД, 1909, ф. 170/а, 1233, Војводић Министарству иностраних дјела, 10. (23) септембар.

⁴⁰ МИД, 1909, ф. 170/а, 1233, Протић Томановићу, 21. септембар / 4. октобар.

⁴¹ МИД, 1909, ф. 170/а, 1231, Кнежевић Томановићу, 7. (20) септембар.

полагали „наду на Господара и Црну Гору”, од које су очекивали да им сине „сунце слободе”.⁴²

Но, наду у Црну Гору нијесу полагали само хришћански поданици у прекограничним областима, већ и мухамеданци, какав је између осталих био Абдул Ардић из околине Мојковца. Он се у писму датираним 4. (17) новембра жалио обласном управитељу у Колашину са својим „чифчијом Обрадом Ђорићем из Жари”, да је имао невоља са својом „по вјери браћом — Турцима”, јер је бранио „од великог зулума и насиља од стране појединих Турака”, својих осморо чифчија српске националности. Чифчију Вукојицу Ђорића су му убили, а његовог рођака, извјесног Војина Ђорића су „Турци лани били”, због чега је „побјегао у црногорску границу у Бјелојевиће”. Ардић даље наводи, да се његове чифчије нијесу нарочито окористиле мукотрпним радом на његовом имању, „јер све што су имали све су им одузели, као коња, вола, мрс, и друго, силују жене, а Алија Бандалић узео је ђевојку Арсенија Ђорића. Даут Џемадов узео је сестру Обраду Ђорићу.” Ардић се жалио и да су му прије двије године „Мушовићи” лишили живота двојицу чифчија „Добрицу и Милована Ђорића”, а све по наговору „Наила Ајдинова с Мојковца”. С јесени 1908. године су му убили још једног чифчију Вукојицу Ђорића. Ардић се узалуд жалио надлежнима, јер код њих очито није постојала воља да спријече насиља, али јесте да их подстичу, због чега је био принуђен да са својим чифчијом Обрадом Ђорићем побјегне „под скут Господарев”. Као главне кривце за такво стање Ардић је означио вранешког кајемакама и мојковачког мудира, који „све ово раде, а преко горе именованих хајдука”, које држе „уз кољено” и наговарају „да тучу, гоне и прште сиротињу рају Србе а тако и оне Турке који заштићују Србе (рају)”. Он их је такође оптужио, за све што се „за ове двије године догађало на граници нереди”. Они су и њега наговарали да их туче и пршти, али он то није желио јер његову фамилију поштено служе „има 150 година”, због чега је и сам страдао. То је био разлог да се обрати са својим чифчијом управитељу Војводићу у Колашину, гдје се и сам налазио да посредује код османских власти, да би могао да настави са својим чифчијама нормалан живот у својој домовини.⁴³

⁴² МИД, 1909, ф. 170/а, 1233, Кнежевић Томановићу, 19. октобар / 1. новембар.

⁴³ МИД, 1909, ф. 170/а, 1233, Абдул Ардић и Обрад Ђорић Војводићу. 4. (17) новембар.

Нормалан живот прижељкивали су и становници Стожера, гдје је османски башибозук „у четама” нападао „тајно и јавно” на ненаоружано српско становништво. Ти напади били су кобни за двојицу Срба, док су тројица њихових сународника била рањена. Међу рањенима се налазио учитељ Нешо Јоксимовић, коме је сломљена нога „поводом отварања стожерске школе”. Становништво Стожера је трпјело и физичко злостављање, али и крађу и „јавно” одвођење њихове стоке. Како нијесу могли више „подносити” такво стање, тражили су од црногорске владе да их заштити, тако што ће се заузети код османских власти да се „башибозучко наоружано турско друштво” разоружа.⁴⁴

У односу на остале области Новопазарског санџака, у Пљеваљском пашалуку је било „мање убистава и отимачина него другда”, гдје је стање било „несносно”. Али зато није фалило ситнијих зулума, као што су „шамар, псовка, неправедна наплата итд.”, који су долазиле углавном од стране појединаца. Ситнијих насиља било је и од стране „војске и њених чиновника”, али њима нијесу били погођени само хришћани, већ и муслиманско становништво. Куриозитет у овој области био је и тај што је тамошње мухамеданско становништво било „у свему” сложено са хришћанским. Очито да су хришћани имали више проблема од „од појединих шаптача” из својих редова, „који упропашћују како појединце, тако ометају и општу ствар”, због чега „те људе треба побити”, предлагао је учитељ из Пренђана Михаило Куртовић.⁴⁵

Док је хришћанско становништво у пљеваљском крају трпјело ситније зулуме, оно у беранском је било изложено знатно тежим облицима насиља, гдје су убиства била прилично учестала. Тако су крајем фебруара (ст. календар) 1910. године „Арнаути Руговци”, који су допремали „тајин аскерима у Беранима” лишили живота два брата Тома и Пера Лутовца, само зато што су им се при повратку нашли на путу са колима пуним сијена. То је „толико” раздражило „осионе Руговце”, „да зграбе обојицу браће и закољу их”.⁴⁶ Слично је било и у рожајском кругу. Обласни управитељ у Колашину Ла-

⁴⁴ МИД, 1909, ф. 170/а, 1233, Кнежевић Томановићу, 28. октобар/10. новембар.

⁴⁵ МИД, 1909, ф. 171/а, 1380, Кнежевић Томановићу и Мартиновићу, 21. септембра / 4. октобра.

⁴⁶ *Политика*, број 2201, Београд, четвртак, 4. март 1910, 1, Интернет (<http://digital.nb.rs/2010/browse.php?collection=no-politika>), 23. 09. 2010.

кић Војводић упознао је 14. (27) јуна 1910. године надлежне на Цетињу да су у овом крају „турске власти отпочеле чинити велике зулуме на српски живаљ”, на начин што „их бију и шибицавају на мртво убијају ... због оружја које у њих траже”.⁴⁷ Атмосфера из рожајског брзо се пренијела на доњовасојевићки крај, гдје су Османлије на „беранском пазару шибљикали” неколико најугледнијих Срба те вароши, такође због оружја, за које су их „берански Турци” оптужили да су га „експедирали у Црну Гору”. Када су их прописно ишибикали, „онда су их онако кржаве извели на сунце те су неколико клечали па су их бацили у тамницу”. Војводић је даље јављао, да аскер намјерава „пошто сврше у Беране поћи и по селима те то исто свршити”. Због нередовних прилика у овом крају Војводић је извијестио министра унутрашњих дјела Јована Пламенца, да је неминован прилив нових емиграната.⁴⁸ Вијести о походу османске војске по селима Беранске нахије на Цетињу нијесу много чекали, јер је само три сата пошто је упутио претходни телеграм, Војводић упутио нови, у којем је јављао министру Пламенцу „да је аскер у Веницку и Бучу”, те да је граница „с турске стране свуда војском ухваћена и затворена”. Народ с лијеве стране Лима „је сав побјегао у планине”, а онај са десне стране је уточиште пронашао у Шекулару и Тифрану.⁴⁹ Они који се нијесу успјели склонити, смртно су страдали од „турских ћутека”, попут Вукоте Бојовића из Заостра. Но, далеко од тога да је он био једина жртва насиља, јер су османске власти биле и затварале кога су год ухватиле.⁵⁰ А таквих очигледно није било мало, што се види из Војводићевог извјештаја од 19. јуна / 2. јула. Према његовим сазнањима, од „аскерских ћутека” преминули су још „Милун Премовић и један Лончаревић оба из села Берана”, док су „Прокопије Вековић, Милорад Шћекић, Јован Глиговић, Шпиро Митковић и Бацо Куч при концу”.⁵¹ Међутим, када су у питању Бојовић, Премовић и Лончаревић, за које је Војводић јавио на Цетиње да су животом платили османско насиље, доцније је утврђено да су ипак живи, али да се налазе у изу-

⁴⁷ МУД, 1910, Управно одјељење, ф. 101, 2203, Војводић Министарству унутрашњих дјела, 14. (27) јун.

⁴⁸ МУД, 1910, УО, ф. 101, 2229, 2284, Војводић министру унутрашњих дјела Јовану Пламенцу, 17. (30) јун.

⁴⁹ МУД, 1910, УО, ф. 101, 2285, Војводић Пламенцу, 17. (30) јун.

⁵⁰ МУД, 1910, УО, ф. 101, 1309, Војводић Пламенцу, 18. јун / 1. јул.

⁵¹ МУД, 1910, УО, ф. 101, 2308, Војводић Пламенцу, 19. јун / 2. јул.

зетно тешком стању усљед задобијених повреда.⁵² Успомену на рацију османске војске у беранском крају носио је између осталих и Радомир Аковић, који је „донешен” у Колашин „ради лијечења од аскерских удараца”.⁵³

Тешке прилике владале су и у Гусињу, одакле „су добјежали шест Срба” у црногорску границу, а према сазнањима црногорских пограничних власти у Андријевици, очекивао се долазак повећег броја „Срба и Турака”. Они су црногорским војним властима казали да се не желе „никако повратити на траг својим кућама”, о чему је обласни управитељ у Колашину Лакић Војводић извијестио Министарство унутрашњих дјела 1. (14) јула.⁵⁴

Црногорску границу је готово свакодневно прелазио и велики броје емиграната са Косова, из Скадарског вилајета, након што је османска војска угушила устанак који је тамо подигнут с прољећа те године, о чему свједочи обимна грађа. Извјештавајући о приликама на Косову. *Цетињски вјесник* у броју од 12. јуна са жаљењем констатује да иако је „у побуњеничким крајевима ... проглашен пријеки суд није готово још ни један од главних вођа арбанашких ухваћен, а од извршења пресуда пријеког суда ни помена нема. Све што се предузима против оних који се одупиру разоружању то је, што их истуку и притворе, па послје дан и два пуне. Зато је и природно што се све коловође побуне и главни побуњеници налазе на слободи и дјегству.”⁵⁵ Овај лист је оптуживао младотурске власти да се приликом одузимања оружја нијесу руководиле истим аршинима за Србе и Албанце. Док су Србима одузимале „чак и оно старо оружје што им служи као домаћа реликвија и украс домова”, од „побуњених Арбанаса” су биле задовољне „ако им пруже ма какву неупотребљиву ствар што личи на оружје”.⁵⁶

Но, да младотурске власти нијесу биле баш нарочито сентименталне ни када су Албанци у питању, доказује и један извјештај учитеља Милана Поповића из Брезоевице, од 25. новембра (ст. календар), у коме обавјештава погранично комесара у Андријевици

⁵² МУД, 1910, УО, ф. 101, 2376, капетан М. Радоњић Војводићу, 18. (31) јул.

⁵³ МУД, 1910, УО, ф. 101, 2311, Војводић Министарству унутрашњих дјела, 20. јун / 3. јул.

⁵⁴ МУД, 1910, УО, ф. 101, 2460, Војводић Министарству унутрашњих дјела, 1. (14) јул.

⁵⁵ *Цетињски вјесник*, III, бр. 47, Цетиње, субота, 12. јун 1910, 1.

⁵⁶ *Цетињски вјесник*, III, бр. 42, Цетиње, сриједна, 26. мај 1910, 1.

Милутина Радоњића да је дознао од старјешине Пећке патријаршије „да су обешени 45 арнаутска првака међу којима се налази и Шабан Бињак”. Њихово вјешање, према Поповићевим ријечима, „произвело је и учинило рђав утисак на све старо-режимце”, због чега ће Црну Гору запљуснути нови талас албанских емиграната са Косова, код којих је „страх велики наступио”. Поповић даље јавља и да су у Пећи од стране жандармеријског потпоручника убијена два Србина, „само зато што му нијесу на ноге устали”. Истина, због оваквог поступка потпоручник је од стране војног суда у Ђаковици осуђен на смрт. А на смрт су били осуђени и један Србин и извјесни Сулејман Хоџа, који су објешени у Митровици и то у „12 сати ноћу”.⁵⁷

Истог дана када је учитељ Поповић писао Радоњићу о прекограничним приликама, овај је упознао предсједника црногорске владе, да га је „учитељ Љубо Зечевић” извијестио „да је Мустав бег Ђоровић из Лозне образовао комитет по наређењу власти”, те „да исти крстари по планинама и села да пазе ако који од њихових емиграната тамо пређе да их поубијају”.⁵⁸ Хаотичне прилике у пограничним крајевима неријетко су се преносиле и на црногорску територију. Тако је „ноћу између 22. и 23” новембра (ст. календар) неколико османских војника прешло у Поља, „и око 2 сата по поноћи опколила кућу Ђорђија Рабреновића у село Гојковиће”. Том приликом су му отјерали „нека говеда и козе”, а њега ранили у врата ребра с лијеве и десне стране и у долактицу лијеве руке.⁵⁹ Истина, ни црногорским поданицима и емигрантима који су се налазили у непосредној близини границе, није било страшно наћи се на османској територији, гдје су вршили крађе, пљачке, отмице, нападе на војску итд. Јула 1910. године црногорске пограничне власти су чак лишиле слободе на османској територији „неког Радуновића”, османског поданика који се налазио у својој кући, и затвориле га у Андријевици.⁶⁰

⁵⁷ МИД, 1910, ф. 184/а, 2061, учитељ Милош Поповић Радоњићу, 25. новембар / 8. децембар.

⁵⁸ МИД, 1910, ф. 184/а, 2063, Радоњић Томановићу, 25. новембар / 8. децембар.

⁵⁹ МИД, 1910, ф. 184/а, 2056, заступник обласног управитеља у Колашину секретар Р. Дрљевић министру унутрашњих дјела, 24. новембар / 8. децембар.

⁶⁰ МИД, 1910, ф. 181/а, 1350, Томановић Пламенцу, 28. јул / 10. август; због овог чина османски посланик је протествовао код црногорских власти „против виолетице”. Предсједник црногорске владе Лазар Томановић тражио је од

Због нередовних прилика у Османском царству трпјели су и црногорски поданици чија су се имања налазила с друге стране границе. Тако се извјесни Мијајло Вучетић из Велике жалио 4. (17) марта 1911. године црногорском министру иностраних дјела да има „непокретно имање (...) преко границе у Брезовичкој околини у Турској” величине 40–50 рала, али да са истога не ужива „никаких прихода” уназад „четири године од како смо се више с Турском укврвили него прије”. За то вријеме Вучетић се жалио да је изгубио „без број својих брата као и једно братство из Велике, а особито изгинули су наших неколико брата који су становали били до прије 5 година у Брезовице у Турској”. Страдању његове браће који су живјели у Брезоевици допринијело је убиство које је један од њих извршио над Илмаз-бегом, кога Вучетић описује као „најбољег Турчина Реџепагића”. Након тога су му и два стрица завршила „у сургун”, послије чега је имање постало „право рећ упропашћено”. Због тога је тражио од црногорског Министарства иностраних дјела да се заузме за његов случај, јер је с породицом дошао „до коначне пропасти са материјалне стране”.⁶¹ Проблеме материјалне природе осјећали су и остали црногорски поданици из пограничних крајева, будући да су тих дана „царски поданици из Горње Ржанице повратили ... виши број величких жена које су пошље биле са живим из Велике преко Горње Ржанице” на андријевички пазар, због чега су власти у Андријевици тражиле од предсједника црногорске владе да дипломатским путем утиче како би се настала ситуација превазишла.⁶² Послије само двије недјеље, из Комесаријата у Андријевици јавили су на Цетиње „да су школе у Брезоевицама и Гусињу затворене од стране турских власти”, те да се очекује долазак „2 табора (баталиона) аскера”.⁶³

министра унутрашњих послова Јована Пламенца „да се Радуновић одмах на слободу пушти”, јер је такав поступак стављао црногорске званичнике „у врло непријатан положај према Турској”, а био је и противан „међународном праву” (исто).

⁶¹ МИД, 1911, ф. 189/а, 628, Мијајло Вучетић министру иностраних дјела, 4. (17) март.

⁶² МИД, 1911, ф. 189/а, 562, заступник в. д. комесара писар Војводић Томановићу, 27. фебруар / 12. март.

⁶³ МИД, 1911, ф. 189/а, 642, Војводић Министарству иностраних дјела, 6. (19) март.

О приликама у Новопазарском санџаку потрудио се да подробно извјести предсједника црногорске владе учитељ Милан Џамбасановић из Ограђенице. У писму датираним 23. фебруара (ст. календар) Џамбасановић износи да су од почетка тога мјесеца османске власти почеле „узимати Србе у аскер, усљед чега је српски народ у Санџаку погођен у срце”, будући да „нијесу досада навикли да њихови синови служе у турској војсци”. Да су искуства хришћана у османској војсци била позитивна, не треба сумњати да би и отпор војних обвезника био слабији. Али будући да су дознали „како Турска немилостиво поступа с хришћанима који су раније узети у војску, стога мнозина позватих регрута као и они који се надају позиву, дали су се у бјегство”. Уточиште су налазили у Црној Гори и Србији, „а по неки и у Босну”. Аустроугарска је „радо” пружала уточиште за „бјегунце из Санџака”, баш као и Србија, јављао је Џамбасановић. Најпожељнија дестинација за избјегавање војног рока била је Црна Гора, „да није наша погранична жандармерија некијем бјегунцима спријечила улазак у Црну Гору на Тари у Тепцима”, што по Џамбасановићу није био добар потез црногорских власти. То је био разлог што су бјегунци „који не нађу склоништа и пријема у Црној Гори и Србији”, спас од служења тражили код „непријатељске Аустрије”. У сваком случају, „сва савјетовања да остану и служе у војсци без успјешна су”. Но, далеко од тога, да је то био највећи проблем тамошњег становништва, јер „српски народ у Санџаку задесио је и још један зли удар тежи од првога, а то је аграрно питање, т. ј. контрати између ага и чивчија”. Учитељ Џамбасановић истиче да „ово питање није законским одредбама предвиђено, него су га покренули велико-посједници Турци у Санџаку”, које је предводио Мемхед-паша Барјовић „као главни агитатор Аустрински”. Поменути паша је дознао „да је аграрно питање покренуто у Босанском сабору”, па је у споразуму са осталим великопосједницима Новопазарског санџака учинио споразум „да би за убудуће осигурали своја непокретна имања”, на начин „да се уконтрате са својим чивчијама на одређено вријеме од 1–3 године, а под условима који су за агу повољни”. Џамбасановић даље наводи, да „контрати се обављају у свима мјестима у Санџаку, а у канцеларијама варошких општина, којима су на челу Барјовић и други њему слични великопосједници. На позив агин долазе чифчије у општину ... гдје се пишу контрати на обилним штампаним формуларима, којом приликом признаје чифчија да је земља на којој

сједи агина и да је чивчија обрађује под условима који се контартом одреде.” Онај чифчија који се томе успротиви бива приморан силом да пристане, као и остале чифчије, „да поред осталих доходака са читлука плаћа аги и ћирију на кућу у којој сједи чифчија по 30 гроша годишње”. Колико је Барјовић с друштвом отишао далеко види се из чињенице да су чифчије примораване да куће „и остале зграде на читлуку” које су биле у њиховој својини, признају за агину својину. У противном „ага изгони чифчију из куће и с читлука”. Тако је „неколико српских фамилија истјерано на поље под ведро небо”. Узлудан је био покушај рашко-призренског митрополита да „преко својих намјесника и средишних општина у Санцаку”, утиче „да се народ успре контратима (...) пошто велико-посједнике и мјесна власт за односну ствар помаже и за сваки контрат власт до 5 круна узима”. Цијели посао око *конџираџа*, или како то Џамбасановић назива „агитаторски план”, паша Барјовић је правдао пред „чифчијама да се он контрати с њима стога, што намјерава селити се у Цариград”.

Поред поменутих тешкоћа, српском народу у Санцаку невоље су задавали и мухамеданци мухацири из Босне, који „помоћу турских власти посједају пашњаке и шумовита мјеста у околини, гдје злостављањем, крађом и другим средствима, пркосе српском народу, који је приморан остављати своја огништа, гдје је вјековима трпио разне муке и биједе под турским јармом и у нади у бољу будућност сачувао своју вјеру и националне обичаје”. Но, да много не полагају наде на будућност, тј. на Црну Гору и евентуалну слободу коју би им она могла донијети, потрудила се „аустринска агитација као и много-научени младотурци”. Они су „преко својих пријатеља” протурали вијести „да Црна Гора није ни проглашена за Краљевину, као ни краљ Никола за Краља, него да је то формална ствар које силе не признају нарочито Турска и Аустрија, које ће веле исплатити Црној Гори све трошкове учињене приликом јубиларних свечаности и прогласа Црне Горе за Краљевину”. Како „у простим круговима на неким мјестима” поменута пропаганда није била без „корјена”, а код осталих кругова је изазивала „сумњу”, Џамбасановић је предлагао да се „у Санцаку организује четничка акција, која би једина била у стању уклонити поменуте препоне и загарантовати народну слободу”. У противном, „немогуће је очувати наше интересе овамо, тим прије, што је Санцак на домашају Аустринске агитације”, чији је циљ „да придобије што више народне симпати-

је за даље продирање на Балкан, у чему јој иду на руку скоро сви старотурци”, упозоравао је Џамбасановић.⁶⁴

О стању правне несигурности у Новопазарском санџаку извјештавао је надлежне на Цетињу и заступник обласног управитеља у Колашину командир Меденица. Наиме, у извјештају од 31. маја / 13. јуна Меденица је јавио да је „ноћу између 28. и 29” маја (стари календар) „жена Радована Ристова из Прошћења хтјела” отићи у колашинска „Поља ради виђења свога ђетета које се налазило у најму”. На путу до црногорске границе пратио ју је неки мухамеданац Мекић и Милета Морачанин, оба из Прошћења. Када су стигли до Таре, „Турчин је изостао а Милета испратио жену преко воде”. Но, када је кренуо натраг чуо се „плотун пушака баш оним мјестом кудије се Морачанин имао вратити. Метци су падали и по дотичним селима у нашој граници”, а на мјесту гдје је дошло до пуцњава „оба прошла дана постоји турска стража”. Меденица је даље наводио да судећи „по стражи и кретању онамошњих Турака изгледа да је Морачанин на том мјесту погинуо и непокопан да се и сада ту налази”.⁶⁵

Страдања пограничног хришћанског становништва и чести инциденти који су се догађали на сектору границе према пљеваљском крају, према извјештају комесара Вула Кнежевића од 23. маја / 5. јуна, резултат су тога што „Турска ни сад није дигла кордонски ланац са границе”. Кнежевић даље наводи, да се „поред постојеће посаде на караулама” налази „понешто војске на прошћенске планине, вашкорску изјаловицу, пренћански катабун према нас”, те „на Врановини и на Металци према Аустрије”. Наоружани башибозук и аскер држао је у сталном страху тамошње становништво готово непрестаним „пуцањем”. „Назад пет дана убили су осмогодишњу ђевојку Марка Ципара”. У вранешкој кази учестале су крађе, отимачине и „тучење Срба батинама”. Османлије није много погађао њихов „вапај”, већ су им одговарале: „нек вам сад поможе Црна Гора”. У Бијелом Пољу и Пљевљима „прегони се муниција и ратни материјал”, што је за Кнежевића био доказ „да је у Турској завладало комешање и препад од рата”, због чега „по свему пријете Црној Го-

⁶⁴ МИД, 1911, ф. 189/а, 635, учитељ Милан Џамбасановић Томановићу, 23. фебруар / 8. март.

⁶⁵ МИД, 1911, ф. 193, 1590, заступник обласног управитеља у Колашину М. Меденица Министарству унутрашњих дјела, 31. мај / 13. јун.

ри”.⁶⁶ Неколико дана раније Кнежевић је јављао надлежнима да је разлог страха „у турском елементу” тај, што су проношени гласови „да војска која је од њих пошла на Арбанију у гомилама гине”.⁶⁷

О нередовним приликама у Санџаку писао је 12. (25) октобра обласном управитељу у Андријевици Радомиру Вешовићу учитељ Милутин Дабетић из горњих села (Лубнице). У уводном дијелу свог писма Дабетић је апострофирао да се дуго времена заносио „некаквом лудом мишљу да ће за наш народ у овим крајевима настати бољи дани”, али да се дебело „преварио”, уосталом као и многи који су гајили наде сличне његовим. По свему судећи, разочарање је дошло отуда што „нигдје у Тур. царевини нема паметна чо-вјека, него је све сами силеџија”. У прилог овој тврдњи износи да османске власти „у бјелопољској кази потукоше све, и то због аскера”, који је сав „побјегао”. Они који се нијесу одлучили на тај корак, тј. који су се нашли у домету османских власти, бивали су од истих „најпре добро” испребијани, а потом, су им чупани бркови како би их „што више нагрдили”. Коментаришући овакве поступке османских власти, Дабетић саопштава Вешовићу да „овога, безобразлука и оваквих насиља нема, на лицу земље”. Постојала је бојазан да ће се насиља из бјелопољског пренијети у берански крај, јер су им османске власти „вечито” пријетиле „да хоће да туку”. Османске власти су биле јако озлојеђене на Црну Гору, јер се правило „веселе, кад је Италија добила”, што је код истих схваћено као „велики-пораз”. Дабетић је даље јављао, да се „Турци јако боје Црне Горе”, те да се „сваког дана проносе гласови: како Цр. Гора хоће по-тајно да упане у Санџак”. Из разговора са једним османским официром Дабетић је дознао, и „да ће турска војна власт строго пазити да се освети Цр. Гори за напад на Пештер”. Том приликом му је овај официр саопштио и да, уколико се „не могу осветити” да ће један „омбаша (десечар), са неколико кордуна улазити ноћу у Шекулар и чекати да кога убију — Тако исто вели да ће вечито пуцати по Ријеци и Треччи”. Овај официр се није дао збунити ни када га је Дабетић упитао да ли ће истрајати да се освете уколико двије земље закључе примирје, на што му је одговорио да ће се најприје

⁶⁶ МИД, 1911, ф. 193, 1542, Кнежевић Томановићу, 23. мај / 5. јун.

⁶⁷ МИД, 1911, ф. 193, Кнежевић Томановићу, 10. (23) мај.

„мало прићућети док ствар застара, па кад ни пане згодна прилика онда ћемо намирити своје”.⁶⁸

Но, док не поравнају рачуне са Црном Гором, османске власти у Санцаку нијесу престајале форсирати политику насиља над својим хришћанским поданицима. О томе је, између осталог, у свом извјештају од 29. децембра 1911. / 11. јануара 1912. године извјештавао обласног управитеља у Андријевици правник из Бијелог Поља Сретен Станић. Он је Вешовића упознао са случајем тамошњег митрополитског намјесника оца Цветка Поповића, који је „позват на суд у Шаховиће (Доњи Колашин) да одговара за потвору и намерно буђење народа”. У ствари, његова једина кривица била је та што су „пре неколико времена наши Срби сељаци из Стожера, Прошћења и других колашинских села са попом Нешом из Стожера на челу дошли” код оца Поповића да се жале „како им власти врше нечувене зулуме” (тј. да их „млате, дешчасте, чупају бркове и браде” и слично). Митрополитски намјесник је о овом злостављању „телеграфски у њихово име протестирао код валије и мутесарифа, који су канда наредили истрагу по овој ствари”. Међутим, како су „власти колашинске (...) терором приморале потписнике протестне депеше, да изјаве код суда како их је поп Цветко наговорио да се потпишу депеше, чији смисао они нису знали, али да они немају ни за шта да се туже”. Због тога је Станић тражио од Вешовића, „да се одма нареди у Поља коме треба да се утиче на лица”, чија ће имена навести на крају писма, „да изјаве како им је раније признање било изнуђено”. Страхујући да не дају негативан одговор, Станић је предлагао да се с црногорске стране не устежу „ни од мало претње, јер ако буду изневерили, поп Цветко оде на робију ни крив ни дужан”. Како до тога не би дошло, Станић је тражио од Вешовића, да својим ауторитетом утиче „на те људе да се куражно држе на суду, а по потреби нека дођу опет код попа” или код њега, гдје ће их научити „шта ће говорити”.⁶⁹

⁶⁸ МИД, 1911, ф. 199, 3378, учитељ Милутин Дабетић Вешовићу, 12. (25) октобар. Дабетић је јављао, између осталог и, да је живот немогућ у Санцаку од „пасијих кордуна”, који „пљачкају све што могу”, посебно од времена када „су им погинули неки „аскери” на Пештер”. Оптуживао их је за звјерства и пљачке које се више „трпјети не могу”, јер су дозлогрдила „и Богу и овдашњем народу”, те да „суд, не фермају”, баш као ни „претпостављене, него раде како сами хоће” (исто).

⁶⁹ МИД, 1912, ф. 206, 2483, Сретен Станић Вешовићу, 29. децембар 1911. (ст. календар); Имена људи на које се требало утицати да промијене изјаву била

Помоћ од црногорских власти тражили су и троје Турковића (Гацо, Миљан и Саво) из Војног села, који су се у свом писму од 6. (19) јануара 1912. године жалили влади на Цетињу да су им „мјесеца новембра прошле године (...) Арнаути-Вусањи из Валбона” заплијенили 165 брава од њихових чобана на Рид-планини. Претходно су, „пошто их је било много”, њихову тројицу чобана „на превару повезали и злостављали”. Како су ти Арнаути боравили „прошле године” у црногорској пријестоници и по „унутрашњости — под окриље и заштиту Његовог Величанства и Његове Високе Владе”, Турковићи су тражили од исте, да им помогне при повраћају стоке, будући да им је „спасла животе од младотурских конопаца”. Они су се даље жалили, да су им ти „исти” Арнаути заплијенили „још и 5 коња”, те да су им „Руговци одузели” два коња. Због штете коју су претрпјели одлучили су се да оду „код њих у Валбону молећи их да нам плијењену стоку поврате”. Након „десето-дневног бављења и мољакања” Арнаути су пристали „да им све то платимо новчано, колико да је њихово било”. Тако су Турковићи „за свој мал дали у свему 18 турских лира, изузев коња”, за које су платили 20 турских лира. Но, и поред тога што су платили цијену за свих 165 брава, кући су довели њих 120, јер су Арнаути остало „поклали и појели”. Да им помогну при повраћају стоке коју су им одузели Арнаути жалили су се „узалудно” и „тамошњим турским властима”, које су им саопштите да им не могу помоћи јер ни саме нијесу биле сигурне, упутивши их да помоћ траже код црногорских власти. Но, иако су говориле да су немоћне када су Арнаути у питању, за Турковиће су управо османске власти сносиле велику одговорност за оно што им се десило, будући да су исте „те зликовце — Арнауте до зуба наоружали мазеркама, нагаворајући их, да нам чине зулуме и да нас злостављају”. Због тога су тражили од владе на Цетињу да их „по могућству” помогне, с обзиром на то да су „материјално коначно пропали”, те да су „од домаћина постали пуки сиромаси”.⁷⁰

О немоћи османских власти „да обуздају нападе дивљих Арнаута” писали су 14. (27) априла црногорском министру иностраних дјела и доњовасојевићки главари на челу са Авром Цемовићем.

су: поп Нешо Јоксимовић из Стожера, Јанко Човић, Тодор Јокић и Павле Медо из Прошћења (исто).

⁷⁰ МИД, 1912, Посланство Цариград, ф. 24, 2, Гацо, Миљан и Саво Турковић црногорској влади, 6. (19) јануар.

Извјештавајући о приликама у Косовском вилајету, јављали су да „у центрима арнаутским, од Качаника и Призрена” па све до беранског краја „влада права анархија”, коју османске власти не могу да спријече. Анархично стање достигло је свој „врхунац у мјестима: Призрену, Ђаковици, Пећи и Рожајама”, гдје „разуздани Арнаути неће ни да чују ни за каква потраживања и примјене нових дајбина од стране владине”. У таквој ситуацији „највише страда” српско становништво, преко чијих се „изнурених петовјековним ропством, леђа, боре двије стихије за превласт и своју егзистенцију. — Шта више, у посљедње вријеме проносе се гласови, и као сигурно се мисли, да ће Арнаути напасти на Беране и околину, зато што становништво овога краја врши своју лојалност према захтјевима постојећег режима. А у напријед знаду, да никаква отпора наћи неће пошто је овај народ обезружан и лишен свега да би могао одољети таквом намјераваном нападу.” У таквој ситуацији доњовасојевићки главари су изразили наду да ће црногорска влада напустити улогу „посматрача”, и да ће наћи „срестава, да спасе и заштити овај народ”.⁷¹

Ако османске власти нијесу биле у стању олако изаћи на крај са Албанцима Косовског вилајета, са својим хришћанским поданицима то није био случај. То потврђује, између осталих, и извјештај који је 17. (30) јануара упутио обласни управитељ у Андријевици Вешовић министру иностраних дјела Душану Греговићу. Наиме, средином јануара те године (ст. календар) „изгорела је аскерска караула на Крчево у Турску која је била испражњена има око мјесец дана”. Но, османске власти, нијесу трудиле да пронађу кривца за то, већ су затвориле у Беранама све виђеније људе из села „Калудре, Загорја и Доње Ржанице”.⁷²

Нередовне прилике у Османском царству осјећали су и црногорски поданици који су живјели у пограничном појасу, о чему постоји обимна грађа. Из једног у мору таквих извјештаја од 3. (16) фебруара, црногорско Министарство војно јављало је колегама из Министарства иностраних дјела да их је командант Трепачко-ше-

⁷¹ МИД, 1912, ПЦ, ф. 24, 75, А. Цемовић, поп Јосиф Бојовић, Маријан Вуковић, Милоња Бабовић и Томо Јоксимовић министру иностраних дјела, 14. (27) април.

⁷² МИД, 1912, ф. 201, 400, Вешовић министру иностраних дјела Душану Греговићу, 17. (30) јануар.

куларског батаљона Милија Николић извијестио, како је 18. јануара (ст. календар) аскер из шанчева са Јанкове главе (направљени на црногорском земљишту), опалио 30 метака „на Балевиће из чете Орашке”, који су отишли „у сијено на црногорско земљиште и то око 1000 метара од турске границе”. Аскер је практиковао и да уђе у црногорско земљиште и „по по уре” хода, због чега је црногорска стража дјежала „у село ће не виђет не могу”, како не би дошло до инцидента. Командир Николић је увјеравао надлежне на Цетињу да такво стање трпјети више неће, макар знао да ће га због тога „црногорска влада објесити”.⁷³

Одлучни да бране своје животе од насиља османске војске били су и становници села Доња Ржаница, на које је „ударило” у рано јутро 2. (15) августа, „око 200 аскера”. Након што су „одмах убили Милоша Чукића, и посјекли га”, војска је „осула плотунску паљбу на жене, ђецу и људе”, што је подржао ватром „топ са Јасиковца, тврђаве беранске”, који је гађао куће у селу. „На овакви покољ потрчали су сељани који су имали пушке и почели пуцати ради самоодбране.” Но, како су одмах „затим дошли у помоћ аскеру и бијели Турци”, убијени и посјечени били су — Милош, Милутин, Васо, Мијаило Чукић и још један њихов рођак чије се име услед оштећености документа не види јасно, као и Милутин Гудовић и Новица Девећ. Рањени су били Александар и Радосав Чукић, те Новица и Милош Коматина. Од жена су смртно страдале Јелка, Велика и Маргита Чукић (страдала од топовске паљбе), док су „жену Божиње Куча, ножем искасапили”. Рањена је била Милица Чукић. Османска војска и бијели Турци такође су лишили живота и „Марка Јелића, његову жену Милицу, шћер Марију”, док су њиховом сину који је имао 6 мјесеци одсјекли „горњу уд”, због чега је „у мукама други дан умрло”. Другога њиховога „синчићу Арсу, дјетету од 18. мјесеца изнаказили десно јаје и расјекли му полни уд каналом куда вода тече”. Ухапшен је 31 становник овог села, међу којим и учитељица Даринка Чукић, са троје малољетне дјеце. Ухапшени су претрпјели „најгрозније муке и патње од самих аскера”, који су „пушкама и ножем” настојали да „заплаше заробљене”. Након свирепог обрачуна са становништвом, „редовна војска са бије-

⁷³ МИД, 1912, ПЦ, ф. 24, 15, Министарство војно Министарству иностраних дјела, 3. (16) фебруар.

лим Турцима” опљачкала је село и „све што је покретно” понијела са собом у Беране, „разумије се и живо”.⁷⁴

Насиља над прекограничним српским становништвом није фалило ни у Гусињу, о чему је 19. августа / 1. септембра извјестио надлежне на Цетињу обласни управитељ у Андријевици командир Јован Н. Пламенац. Он је јављао да „Неки Зако Божовић Србин данас дође у ову Управу из Гусиња и изјави: ‘Прошле сриједе око поноћи Бијели Турци из Гусиња и Вусања учинили су преметачине у српским кућама у Гусињу, тражећи оружје. Свега су нашли 2–3 пушке и њих понијели, дућане и пекарнице које су наши православни држали затворили су, ђевојке наше тражили су. Цио српски народ окупио се код попа у школи, мене су из куће истјерали са мојом фамилијом и они су у њу ушли. Властима онамо још се нијесмо обратили, него мени је поп Ђорђије Шекуларац овамо послао да доставим у чему је ствар а и он ће о овоме писати.’”⁷⁵

Како се ближио рат на Балкану, османска насиља прилично су учестала и на подручју затарских села. О томе је власти на Цетињу информисао бригадир Јоко Аџић са Жабљака. У једном његовом извјештају, који је црногорско Министарство иностраних дјела прослиједило свом посланству у Цариграду 23. августа / 5. септембра, Аџић је јављао да се „над несртењим Србима” у затарском селима чине насиља сваке врсте. Као први од десет примјера насиља, Аџић је наводио да су „кордони с карауле у Вашкову искали скорупа без плате у Косте Кнежевића”. Како он није удовољио њиховом захтјеву, „они су га одвели на караулу и ту га били и само га жива пустили”. Кордуни су „искали да једу” и од неког Рама Морачанина, који им није могао дати ништа за јело, јер нема ни за себе, због чега су га кордуни повели на караулу гдје су га били, од чега „болује и данас”. Међутим, по свему судећи, због батина које

⁷⁴ МИД, 1912, ТФ и ПА, ф. 207, 169, Министарство иностраних дјела црногорском посланству у Цариграду, 17. (30) август; У ноћи између 1. и 2. августа „напили су се ракије неки аскери који су пили у алугама изнад Ржанице”, пошто су претходно „побјегли са куле Јанкове главе”. Када су одатле „кренули низ Ржаницу за Беране, отпочели су пуцати пушкама”, због чега су „чобани и остали сељани села Ржаница” кренули „по неку пушку истурати толико да се јаве један другом и учине глас шта је и с тијем се свршило”, док је аскер пошао за Беране (исто).

⁷⁵ МИД, 1912, ТФ и ПА, ф. 207, 170, Министарство иностраних дјела посланству у Цариграду, 20. август / 2. септембар.

је добио све су прилике биле, да „неће ни остати жив”. Због сличних потраживања кордуни су испребијали „вишину” житеља заратских села, те да „уговарају да бију и кметове, због тога што се за наведено жале турским властима; али дознаје се да се није боље жалити”, јављао је Аџић. Он је даље наводио и да је „један турски официр дошао ... код Јована Марковића у Премћанима и пред свом фамилијом искао му шћер за жену”. Како му Марковић није дао ћерку, „официр му је казао да ће му је на зор узети”, због чега је дјевојка побјегла „некуд не зна се куд”. За разлику од поменутог османског официра, кордуни нијесу много марили за обичаје када су хришћанске дјевојке биле у питању, па су ћерку „Стевана Вуковића силовали ... код оваца”. Аџић је даље јављао, да се „на Велику Госпођу” у „Премћанима код школе” окупио народ „да по српском обичају проведу празник”. Да им исти поквари потрудио се османски официр о коме је било ријечи, на начин што је од неког Милоша Перуничича тражио да „коња купи” упола цијене. Како му Перуничич то није дозволио, овај „да му се освети скинуо му је гајтане с душанке говорећи му да раја то не смије носити”. На то је реговао извјесни Спасоје Војиновић, због чега га је „поменути официр одмах” смјестио у затвор, „говорећи му да не смије говорити ни право ни криво”. Но, ово нијесу једини гријеси овог официра, који је био „ваљда јузбаша”. Према сазнањима бригадира Аџића, он је издао наређење „кордонима да узимају што год им треба за храну у ког било”. Због тога се „код поменутог силеције” жалио „кмет Машан Кнежевић” казавши му, да народ његов зулум „трпјети не може”, на што му је официр запријетио, „да ће му нотњо доћи кући и убити га и кордони да ће га пребацити на црногорску границу”.

У наставку овог извјештаја Аџић је износио и да је „у село Крупице дошао” некакав „Турчин Бамбур са друштвом код Јова Перуничича и осјекли су га за 25 лира турскијех и одмах их узели, па попа Перуничича осјекли су 25 лира, Јока Марковића 25 лира, Тијослава Перуничича 15 лира, Уроша Чаваркапу 25 лира, Јосифа Голубовића 25 лира, Ђока Голубовића 10 лира, Тима Терзића 25 лира и сувише истом Тиму запалили су 13 сијена, зато што се жалио на ућумату”. Да се није жалио, већ да је ћутао као остали сељани, не би му пријетили да ће „да му главу узму”.

У селу Маочу „осјекли су Стевана Грбовића 25 лира и турили га под батине од којих је умро”. Како би га заштитила од батина, „жена га је почела била бранити кад су га били Турци”, али „су је

ранили из пушке”. Аџић је даље јављао, да „из истог села побјелге су три жене”, које су „пошле аги ваљда с даровима”. Но, како их је „поменути Бамдур Турчин срио”, повео их је са собом „у планину и држао их 3 дана на своје расположење”. Због овога зулума, „Срби су давијали у турски суд”. Исти их је „заштитио”, тако што „им је дао 10 жандарма”, којима је наређено „да не смију убити Бамбура ни његова друга ниједнога”. Штавише, жандарми су ишли ноћу „са злочинцима”. Такав однос османских власти само је подстицао насилнике да наставе са старом праксом. То је настојао искористити „Шеле Каљић, Вејзов син”, који је „нема неколико дана” дошао „у Стожер у кућу Јована Брајковића”, од кога је са својом дружином заискао „осијек”. Но, како овај није имао „готова новца — они су га убили у сред подне у својој кући и кад су пошли Турци наредили су да се не смије копати”. У својој кући, од османске руке страдао је и „Јован Мрдак из села Лијеске”. Тих се дана хришћанска крв лила и „на Црвеној локви на прошћенској планини”, гдје је „башибозлук” лишио живота „Сима Станића су два сина”. Према бригадиру Аџићу, разлог страдања српског живља био је тај што су „Турци” наоружани до те мјере, да су се „и њихова дјеца” могла видјети „са пушком мартинком а има и аустроугарских репетика”. С друге стране, „сви несретњи и кукали Срби” у Затарју били су „распасани т. ј. без оружја”, због чега су оправдано страховали, да ће бити „још покоља”, уколико „овако подржи”.⁷⁶

Да такво стање дуже не потраје, побринуле су се црногорске власти, које су са осталим чланицама Балканског савеза вршиле ужурбане припреме за коначан обрачун са Османском империјом на Балкану.

⁷⁶ МИД, 1912, ТФ и ПА, ф. 207, 173, Министарство иностраних дјела послушанству у Цариграду, 23. август / 5. септембар.

Milan ŠČEKIĆ

SOME REPORTS ON OTTOMAN VIOLENCE IN CROSS-BORDER
REGION BEFORE THE BALKAN WARS (1908–1912)

Summary

Revolutionary change and the introduction of a constitutional state of the Ottoman Empire in 1908. In relation to the status quo ante, have not brought prosperity particular non-Turkish peoples, except for some changes cosmetics type. Robbery, murder, torture, humiliation, school closures, and various other forms of violence became commonplace in cross-border regions of the Ottoman Empire, which the Montenegrin authorities received information almost daily. Since the Montenegrin authorities were vitally interested to expand the area of the Northern Albania, Metohia and the Sanjak of Novi Pazar, the relationship between the Ottoman authorities against non-Turkish peoples, greatly facilitate the realization of the policy objectives of the Montenegrin government, which will be officially Cetinje engage in the period 1912–1913. year.

Key words: reports of violence Ottoman, Ottoman Empire, Montenegro, border authorities, cross-border regions, cross-border population